

ІНСТИТУАЛІЗАЦІЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ: ПЕРШІ КРОКИ І ПЕРСПЕКТИВИ

Анотація

Висвітлено актуальність інституалізації громадянської освіти в Україні. Проаналізовано перші нормативні документи у цій сфері (Навчальна програма з громадянської освіти (інтегрований курс) для 10 класів загальноосвітніх шкіл, Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку громадянської освіти в Україні» від 3 жовтня 2018 р. № 710-р.

З метою ефективного впровадження громадянської освіти в Україні та підвищення її практичної користі запропоновано низку рекомендацій:

- при створенні навчальних програм із громадянської освіти передбачити збільшення годин на формування виборчих компетенцій з метою виховання активного, відповідального, компетентного виборця;

- передбачити розширення практичної складової в навчальних програмах з громадянської освіти, забезпечити можливість оцінювання успішності проходження курсу навчання не лише за засвоєнням теоретичного матеріалу, а й за результатами участі учнів/студентів у реальних проектах. Зокрема, для інтегрованого курсу «Громадянська освіта» для 10-х класів доцільно передбачити можливість оцінювати його проходження не лише за тестами/екзаменами, а й за участю учнів/студентів у реальних громадських проектах.

У проекті Стратегії розвитку громадянської освіти на період до 2022 року та плані дій з її реалізації передбачити:

- розробку та запровадження механізмів співпраці з освітніми онлайн-платформами, передбачивши можливість зараховування у формальній освіті досягнень, здобутих в освіті неформальній;

- розробку програми використання потенціалу соціальних мереж для поширення громадянської освіти і підвищення громадянської активності молоді.

ІНСТИТУАЛІЗАЦІЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ: ПЕРШІ КРОКИ І ПЕРСПЕКТИВИ

В Україні існувало чимало проектів у сфері дослідження громадянської свідомості та підвищення ефективності громадянської освіти. Серед них проект «Громадянська освіта в Україні: рівень ефективності взаємодії вищої, середньої школи та неформальної освіти», який реалізовує громадська організація Фонд «Європа XXI». Можна згадати й спроби інших недержавних організацій долучитися до розв'язання проблеми розвитку демократичної політичної культури через громадянську освіту, зокрема проект «Мережа громадянської освіти», який реалізовувався Радою міжнародних досліджень та обмінів (IREX), проект «Впровадження інноваційних технологій у громадянську освіту» громадської організації «Центр демократичного лідерства». Більша частка фінансування зазначених проектів надходила від зарубіжних донорів, що зумовило їх переважно точковий характер¹.

Лише з початком проведення системної реформи вітчизняної освітньої сфери громадянська освіта опинилася у фокусі державної уваги. З початку учбового 2018/19 року в загальноосвітніх навчальних закладах було запроваджено *інтегрований курс «Громадянська освіта»* для 10-х класів², а 3-го жовтня 2018 року розпорядженням Кабінету Міністрів України № 710-р було схвалено *Концепцію розвитку громадянської освіти в Україні*³ (далі – Концепція). У програмі інтегрованого курсу важливість громадянської освіти обґрунтовується новими соціально-політичними реаліями українського суспільства, пошуком спільних для громадян

---

¹ Ольга Батіщева. Громадянська освіта як інструмент формування громадянського суспільства в Україні: проблеми та шляхи їх подолання [Електронний ресурс] // Актуальні проблеми громадянської освіти та виховання: український та зарубіжний досвід. – Режим доступу: https://eprints.oa.edu.ua/2394/1/mater_konfer_web-1.pdf

² Навчальна програма з громадянської освіти (інтегрований курс) для 10 класів загальноосвітніх шкіл [Електронний ресурс] // Освіта.ua. – Режим доступу: <https://osvita.ua/school/program/program-10-11/58875/>

³ Концепція розвитку громадянської освіти в Україні [Електронний ресурс] // Верховна рада України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-%D1%80/sp:max15?sp=:max15&lang=ru>

демократичних цінностей і національних ідеалів, участю України в загальносвітових політичних, економічних і соціокультурних процесах. Це потребує освіти для становлення демократичного громадянства молоді через якісне формування громадянської ідентичності, здатності й готовності молодої людини до усвідомленого вибору шляхом критичного аналізу різних можливостей та варіантів, активної участі в суспільних процесах, установлення конструктивних відносин на засадах соціального партнерства. Таким чином, одним із основних соціальних замовлень у школі є формування й розвиток здатності школярів до життя й діяльності у правовій демократичній державі⁴.

Актуальність системного запровадження громадянської освіти в сучасній Україні. Загалом, можна зазначити, що системне запровадження громадянської освіти в Україні запізнились на 27 років, і напевне це є не останньою причиною повільного поступу українського суспільства на шляху до демократії та верховенства права, розвиненого громадянського суспільства, національної консолідації.

Про низьке залучення молоді до суспільно-політичних процесів свідчить всеукраїнське опитування «Молодь України 2017», здійснене Центром «Нова Європа» та Фондом ім. Фрідріха Еберта спільно з соціологічною компанією GfK Ukraine. Опитування було проведене у липні-серпні 2017 року по всій території України за винятком АР Крим та непідконтрольних територій Донецької та Луганської областей. Вибірка становить 2000 респондентів у віці 14-29 років та є репрезентативною населенню України цієї вікової групи. Окрім кількісного опитування, було проведено 4 фокус-групи з молоддю 18-29 років у Львові, Одесі, Харкові та Чернігові. Усі опитування спирались на методологію дослідження «Shell Youth Study», що проводиться у Німеччині з 1953 року. Відповідно, вікова

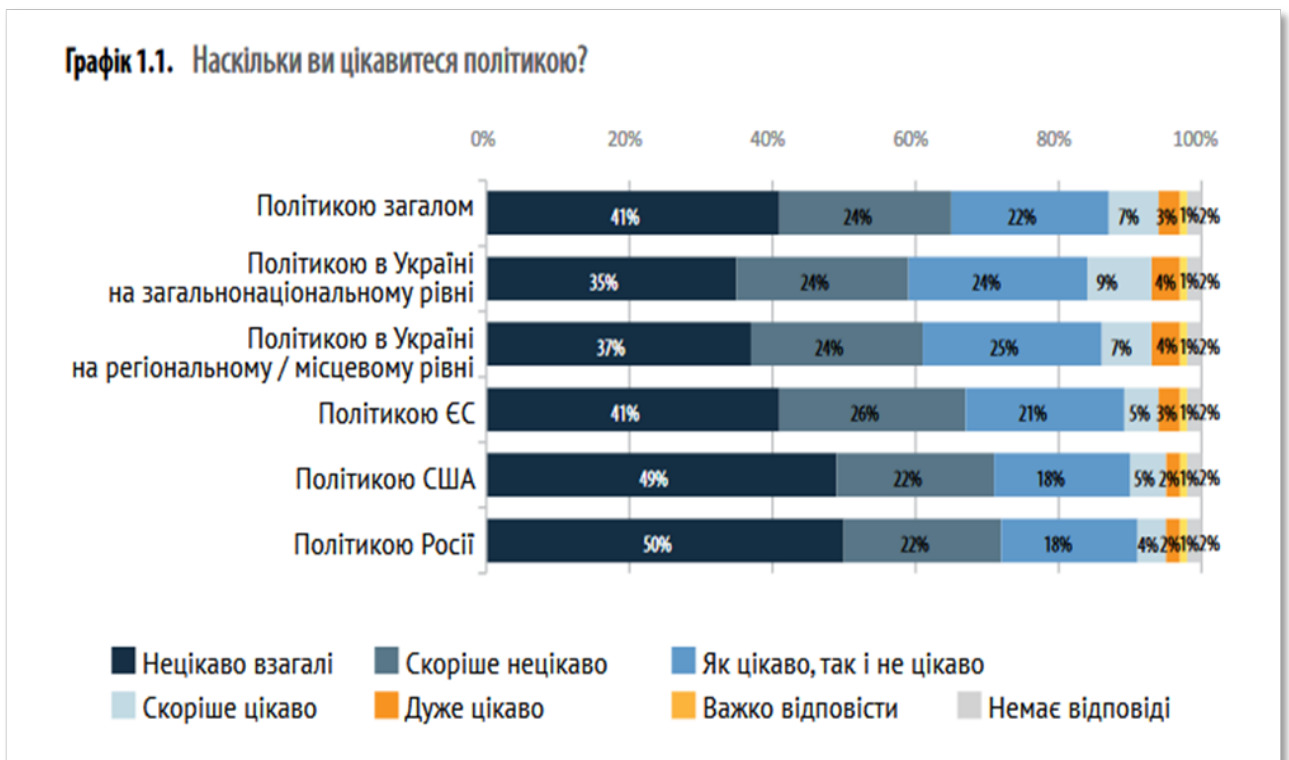
---

⁴Громадянська освіта (інтегрований курс). Програма для 10-х класів ЗНЗ [Електронний ресурс] // Освіта в Україні. – Режим доступу: <https://osvita.ua/school/program/program-10-11/58875/>

вибірка респондентів становить 14-29 років, а не 14-35 років, як визначає молодь законодавство України⁵.

Згідно з даними опитування, молодь України здебільшого не цікавиться політикою. Так, 65 % молодих людей не цікавляться взагалі або скоріше не цікавляться політикою. Із віком ця тенденція зменшується: серед респондентів вікової групи 14-17 років 55 % узагалі не цікавиться політикою, тоді як серед вікової групи 25-29 років таких лише 36 %. Утім жоден із запропонованих тематичних фокусів внутрішньої та зовнішньої політики (політика України на загальнонаціональному рівні, політика України на регіональному рівні, політика ЄС, США або Росії) не викликає значного інтересу у молодих людей: варіант відповіді «дуже цікаво» набирає не більше 5 % у всіх зазначених випадках. Найцікавішою для української молоді є політика України на загальнонаціональному рівні: тих, кому дуже цікаво та скоріше цікаво – 13 % від усіх опитаних (Рисунок 1).

Рисунок 1

⁵ Українське “покоління Z”: цінності та орієнтири. Київ 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://neweurope.org.ua/analytics/ukrayinske-pokolinnya-z-tsinnosti-ta-oriyentyry/>

Відповідно до низького рівня зацікавленості політичними процесами, надзвичайно низьким є і рівень участі молоді в політичному житті країни (Рисунок 2). Для порівняння: у США, за даними колективу науковців Чиказького університету (University of Chicago) та Мілсівського коледжу (Mills College), опублікованими на початку 2014 р., 41 % молодих людей віком від 15 до 25 років, повідомили, що вони взяли опосередковану участь хоча б в одній акції політичного характеру, а 44 % – брали безпосередню участь у діяльності різних політичних організацій⁶.

Рисунок 2

За даними опитування Міжнародного республіканського інституту (IRI), проведеного в Україні на замовлення Агентства США з міжнародного розвитку (USAID), менше від третини респондентів віком від 18 до 35 років планують взяти участь у наступних виборах. «Тоді як молодь України – це та вікова група, серед якої є найбільше підтримки членства в Євросоюзі, їхнє політичне віддалення хвилює. Особливо напередодні президентських та

⁶ Олександра Телегузова. Як залучити молодь до політики? [Електронний ресурс] // СД Платформа. – Режим доступу: <https://sdplatform.org.ua/blogs/144/ak-zaluciti-molod-do-politiki>

парламентських виборів в Україні в 2019 році», – зазначив програмний директор IRI Стівен Нікс⁷.

Виховання компетентного, активного та відповідального виборця.

Пасивність молоді у виборчих процесах зумовлює доцільність внесення доповнень до змісту програми інтегрованого курсу «Громадянська освіта» для 10-х класів, а саме введення окремого розділу, щодо виборчої грамотності, виборчої активності та відповідальності. В існуючій програмі цей напрям включено до розділу «Демократичне суспільство та його цінності», що здається явно недостатнім для такої важливої сфери. Цей момент також необхідно врахувати при створенні майбутніх навчальних програм з громадянської освіти.

Використання новітніх технологій для поширення і підвищення ефективності громадянської освіти. З огляду на швидке поширення в сучасному світі завдяки розвиткові різноманітних каналів комунікації різноманітних форм освіти, що не входять до сфери формальної освіти, надзвичайно важливим є положення Концепції, яке визначає, що «Громадянська освіта має охоплювати всі види освіти (формальну, неформальну, інформальну), а також всі складники освіти, всі рівні освіти і всі вікові групи громадян, зокрема освіту дорослих»⁸.

Щодо неформальної освіти можна зазначити, що в Україні вже з'явилися освітні платформи, які надають навчальні матеріали з громадянської освіти поза системою формальної освіти. Прикладом цього є цикл курсів з громадянської освіти на **Prometheus** – громадському проекті масових відкритих онлайн-курсів (МВОК). У співпраці з викладачами кращих ВНЗ України Prometheus створює та розміщує МВОК на власній онлайн-платформі та надає безкоштовну можливість університетам,

---

⁷ Більшість молоді в Україні не вірить у майбутнє і не готова прийти на вибори – дослідження IRI України [Електронний ресурс] // Радіо Свобода. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/29240653.html>

⁸ Концепція розвитку громадянської освіти в Україні [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-%D1%80/sp:max15?sp=:max15&lang=ru#n10>

організаціям та провідним компаніям публікувати та розповсюджувати курси на цій платформі⁹.

DOCCU (Development of citizenship competences in Ukraine) – Розвиток громадянських компетентностей в Україні – це швейцарсько-український проект, який реалізується в Україні в рамках Швейцарської стратегії співробітництва для України на 2015-2018 роки, а саме в рамках її напрямку «Врядування та відновлення миру»¹⁰. Швейцарська агенція з розвитку та співробітництва (ШАРС) уповноважила Інститут міжнародних проектів в освіті Цюрихського педагогічного університету реалізувати проект DOCCU. Партнерами з реалізації проекту в Україні є Національна академія державного управління при Президентові України (НАДУ), Київський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів (КОІПОПК) та Одеський обласний інститут удосконалення вчителів (ООІУВ). НАДУ координує реалізацію DOCCU в Україні. Головна мета проекту – підтримка сталого розвитку громадянського суспільства за допомогою поширення знань про освіту для демократичного громадянства та освіту з прав людини. Пілотні регіони – Київська, Одеська, Херсонська, Полтавська, Львівська, Луганська, Івано-Франківська та Дніпропетровська області. Перша фаза впровадження проекту триватиме з 1 вересня 2013 року по 3 грудня 2018 року.

Платформа «**Живемо в демократії**» (Living Democracy) стартувала в межах швейцарсько-українського проекту «DOCCU», за сприяння Уряду Швейцарії¹¹. Сайт створили для вчителів, які шукають корисну інформацію для проведення уроків про демократію, громадську активність та права людини. Також він зацікавить громадян, які вивчають демократичне виховання та свободи за європейським зразком. Наразі міжнародний освітній ресурс «Живемо в демократії» працює у 10 країнах світу. Розробники

⁹ Громадянська освіта [Електронний ресурс] // Prometheus. – Режим доступу: <https://prometheus.org.ua/civileducation/>

¹⁰ Розвиток громадянських компетентностей в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://doccu.in.ua/#>

¹¹ Життя в демократії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.living-democracy.com.ua/>

виокремили кілька категорій користувачів: вчителі, учні, батьки та керівники шкіл. Останні дві категорії будуть доопрацьовані координаторами проекту у найближчі 2 роки. Фахівці сайту пропонують посібники, ілюстровані картки та відео з навчальним контентом щодо подолання конфліктів, забезпечення рівності, плюралізму тощо. Структура платформи допомагає швидко відсортувати матеріали за темою, віком учнів та типом навчального матеріалу.

Використання потенціалу соціальних мереж. Важливим ресурсом громадянської освіти і широкого залучення молоді до громадського життя сьогодні виступають **соціальні мережі**. За даними соціологічного анкетування серед студентів Національного технічного університету України «Київського політехнічного інституту імені І. Сікорського», 54 % довіряють інформації, яку отримують із соціальних мереж. Найбільш популярною соціальною мережею, з якої отримують інформацію респонденти, на сьогодні є Facebook. Понад 80 % опитуваних найчастіше дізнаються про новини саме із цієї соціальної мережі. Рівно стільки респондентів, скільки взагалі не читають новини із Інтернету, а саме 13 %, у той же час відповідно не читають і новини в соціальних мережах. До речі, найбільша у світі соцмережа Facebook, яку щомісяця відвідують понад два мільярди людей, найпопулярніша і в Україні, і не тільки серед молоді. Нещодавно у ЗМІ оприлюднено дані про те, що майже 66,88% українців, які користуються Інтернетом, мають сторінки у Facebook. Висновків із цих даних можна зробити кілька. Перший – свою інформаційну картину світу українець на третину формує з повідомлень у соціальних мережах, передусім, зі стрічки новин у Facebook. Другий – у зв'язку з істотним впливом FB на вітчизняне медійне поле всі зміни інформаційної політики цієї соцмережі неодмінно відобразяться і на тому, скільки і яких новин дізнається українець¹². Для порівняння: у США у 2012 році 92 % молоді (18-29 років) користувалися щонайменше однією соціальною мережею, порівняно з лише 8 % у 2005 році.

---

¹²Нерсисян Г. А. Медіаграмотність молоді – запорука протидії інформаційній агресії [Електронний ресурс] // Інвестиції: практика та досвід № 6/2018. – Режим доступу: http://www.investplan.com.ua/pdf/6_2018/14.pdf

44 % молодих людей, які користувалися соціальними мережами розміщували або коментували політичні матеріали¹³. Отже, можна сміливо прогнозувати зростання ролі соціальних мереж у формуванні політичних поглядів і громадянської позиції української молоді.

Окрім широкого поширення, значущість соціальних мереж для молоді зумовлюють й інші чинники. По-перше, соціальні мережі створюють більші можливості для лідерства і активної участі молоді у сфері формування громадської думки, ніж великі політичні інститути. По-друге, можливість участі молоді в політиці через соціальні мережі не залежить від соціального статусу, рівня доходів тощо, забезпечуючи рівні можливості. По-третє, у соціальні мережі забезпечують різноманітність учасників, які в звичайному житті можуть бути розділені різними факторам: географічними, соціальними тощо.

Посилення практичної складової громадянської освіти. Важливо також звернути увагу на практичну частину громадянської освіти. До прикладу, у США участь у громадському житті є важливою частиною проходження курсу громадянської освіти і має значний вплив на заключне оцінювання. Так, у штаті Теннессі оцінка громадянської освіти виводиться на основі реалізації проектів, розроблених і впроваджених шкільними округами. У штаті Небраска стандарти громадянської освіти включають «активну участь у поліпшенні спільноти, держави та практики громадського дискурсу між протилежними інтересами». Державна Освітня Рада (State Board of Education) штату Міссурі заохочує шкільні округи в рамках курсу громадянської освіти залучати учнів і студентів до вирішення проблем спільноти¹⁴.

---

¹³ Alltogethernow: collaboration and innovation for youth engagement. The Report of the Commission on Youth Voting and Civic Knowledge 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://civicyouth.org/wp-content/uploads/2013/09/CIRCLE-youthvoting-individualPages.pdf>

¹⁴ EDUCATION TRENDS. The Civics Education Initiative 2015-17 [Електронний ресурс] // Education Commission of the states. – Режим доступу: <https://www.ecs.org/wp-content/uploads/The-Civics-Education-Initiative-2015-2017.pdf>

Висновки

Революція Гідності і російська агресія спричинили зростання суспільного попиту на громадянську освіту й актуалізували необхідність системного її запровадження в Україні. Розпочате масштабне реформування вітчизняної освіти дозволяє державі адекватно реагувати на ці виклики часу. Перші нормативні документи показали необхідність внесення певних доповнень в загальне бачення побудови ефективної системи громадянської освіти. Такі доповнення можуть і повинні бути враховані в Стратегії розвитку громадянської освіти на період до 2022 року, проект якої доручено у шестимісячний строк розробити Міністерству освіти і науки разом із заінтересованими центральними органами виконавчої влади розпорядженням Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку громадянської освіти в Україні» від 3 жовтня 2018 р. № 710-р.

Рекомендації

З метою ефективного впровадження громадянської освіти в Україні та підвищення її практичної користі доцільно:

Міністерству освіти і науки України, Інституту модернізації змісту освіти:

- при створенні навчальних програм з громадянської освіти передбачити збільшення годин на формування виборчих компетенцій із метою виховання активного, відповідального, компетентного виборця;

- передбачити розширення практичної складової в навчальних програмах з громадянської освіти, забезпечити можливість оцінювання успішності проходження курсу навчання не лише за засвоєнням теоретичного матеріалу, а й за результатами участі учнів/студентів у реальних проектах. Зокрема, для інтегрованого курсу «Громадянська освіта» для 10-х класів доцільно передбачити можливість оцінювати його проходження не лише за тестами/екзаменами, а й за участю учнів/студентів у реальних громадських проектах.

Міністерству освіти і науки України, Інституту модернізації змісту освіти, Інституту інформаційних технологій і засобів навчання:

У проекті Стратегії розвитку громадянської освіти на період до 2022 року та плані дій з її реалізації передбачити:

- розробку та запровадження механізмів співпраці з освітніми онлайн-платформами, передбачивши можливість зараховування у формальній освіті досягнень, здобутих в освіті неформальній;

- розробку програми використання потенціалу соціальних мереж для поширення громадянської освіти і підвищення громадянської активності молоді.

М. М. Карпенко
відділ гуманітарної безпеки
Національний інститут стратегічних досліджень
грудень 2018 р.